

**ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

Том 83, книга 6

1990

**ЦЕНТЪР ПО КУЛТУРОЗНАНИЕ
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA
„ST. KLIMENT OHRIDSKI“**

Tome 83, livre 6

1990

CENTRE DE CULTUROLOGIE

**ЛОГИКО-ЕПИСТЕМОЛОГИЧЕН АНАЛИЗ НА
ЕКОЛОГИЧЕСКАТА АНТРОПОЛОГИЯ**

СОНЯ АСЕНОВА

Рецензент и редактор: *доц. д-р Димитри Гинев*

***Соня Асенова.* ЛОГИКО-ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ**

В настоящей работе сделан опыт для достижения основного критерия, на основе которого можно вывести единые оперативные методологические принципы. Достижение такого критерия осуществляется посредством анализа характерного проявления научной рациональности в одной ветви культурологии. Основным понятием был параметр научной деятельности в смысле рационального стандарта для осуществления исследовательского процесса. Сравнительный анализ введенных параметров в каждом из трех основных направлений экологической антропологии является первым шагом к построению целостного логико-эпистемологического профиля этой фундаментальной культурологической дисциплины. Осуществление этого шага является целью этой работы.

***Sonia Asenova.* LOGICO-EPISTEMOLOGICAL
ANALYSES OF ECOLOGICAL ANTHROPOLOGY**

The present study is an attempt for the achievement of a fundamental criterion on the basis of which unified operative methodological principles can be developed. This could be carried out by the analysis of scientific rationality manifestation in one field of culturology. The main conceptual unit is the parameter of scientific activity in its meaning of rational standard for carrying out the research process. The comparative analysis of the introduced parameters in the three main trends of ecological anthropology is a step to the creation of whole logico-epistemological profile of this fundamental culturological branch of knowledge. The objective of the study is the realization of this step.

Трудностите при откриването на възможности за постигане на културологическото познание винаги са били непреодолима пречка пред културолозите. Но както отбелязва Д. Гинев, причините за тях се крият „не в липсата на система на културологическото познание, а точно в обратното, в плурализма на такива системи“. И изводът на Д. Гинев — следователно „самият изследователски предмет „култура“ е плурализиран или по-точно „диспергиран“ в различни познавателни системи, без да съществуват единни критерии за неговата идентификация“¹. Но Д. Гинев отговаря на въпроса, защо е трудно да се изрази същността на даден вид културологическо познание, но не и на въпроса, как да се достигне до неговите същностни характеристики, с какви средства и механизми, по какви пътища трябва да се върви? Тази работа ще се опита да представи логико-епистемологичен анализ не на културологичното познание по принцип, а на културекологичното познание, т.е. познание, ориентирано към изграждането на екологическа антропология, така както тя е представена в различните си направления — културна екология на Дж. Стюърд, неоеволюционизъм и неофункционализъм, процесуална екологическа антропология и методологически индивидуализъм на А. Вайда. Едно от възможните решения на посочените въпроси се крие в опита за откриване рационалността на културекологическото познание — реконструкция на неговата структура с апарата на една методология на научната рационалност.

За тази цел ще въведе определен брой параметри и ще изследвам възможността или невъзможността за тяхното приложение в отделните направления на екологическата антропология. Под понятието „параметър“ ще разбирам рационален стандарт за провеждане на емпиричната и теоретичната изследователска дейност. Като илюстрация мога да посоча следните параметри: параметър на избиране на определен брой променливи и на отношението между тях (дали културните и екологическите променливи са зависими, релативни или независими); параметър на създаване на модели на изследователския процес (доколко картината на изследователския процес като вътрешна методология е от значение при екологическата антропология); параметър на избор на изследователски единици (и обусловеност на избора от типа изследователски подход — еволюционен, системнофункционаращ, процесуален); параметър, изразяващ степента на редукционизъм; параметри на културологическия език; параметър, изразяващ валидността на обобщението и определящ типа обобщение; параметър, характеризиращ избора на понятиен апарат; параметър на избор на изследователски проблеми; параметър, изразяващ механизма на промяна; параметър на взаимодействието на емпиричен анализ и теоретично обяснение; параметър, отнасящ се до начина на обяснение, обусловеността на типа обяснение, избора на обектите на обяснение и т.н. Ще разгледам подробно само първите четири параметра поради две причини: а) по-голямата степен на значимост, която притежават за екологическата антропология в сравнение с останалите параметри и б) ограничения обем на работата. Но за да се илюстрира функционирането и на част от останалите параметри, ще се спра накратко на техни конкретни приложения на основата на коментара на А. Вайда за книгата на М. Харис — „Добро за ядене: загадки

на храната и културата“², както и на основата на дискусията, породена впоследствие между двамата автори в същия брой на сп. „Human Ecology“. За по-голяма яснота ще изложим накратко проблемната ситуация, емпиричният материал, позициите и тезите на двамата автори. Напоследък в някои от дискусии в областта на културантропологията, отнасящи се до хранителните навици на дадена етническа общност, особено остро се противопоставят схващанията на материалистите и на структуралистите. За М. Саклинс специфичните изменения при оценяване на понятията — ядливост/неядливост, не могат да се обяснят чрез биологичните, екологичните или икономическите предимства, които предлага предпочитането на определен вид храна. Той обяснява това явление във връзка с различията между културите на етническите групи и символизирането на тези различия в конкретни културни кодове, част от които са и хранителните навици³.

Според М. Харис обаче е възможно да се обяснят измененията и особеностите на културните навици, като се търсят практическите, утилитарните основания за това явление, като доказателственият материал се състои от биологичните, екологичните и икономическите предимства⁴.

Емпиричният материал в книгата на М. Харис⁵ е свързан с избягване консумацията на говеждо месо в Индия, на свинско месо в Средния Изток и практиката на канибализъм в някои райони на Мексико.

М. Харис анализира хранителните навици на определени етнически групи, свързани с предпочитането/непредпочитането на определен вид храна. Той се опитва чрез конкретни емпирични данни да обясни тяхната причинна обусловеност с помощта на принципа за баланса между реалните ползи/приходи и разходи/разноски, които носи на етническата общност предпочитането/непредпочитането на даден вид храна.

А. Вайда заема трета позиция, която се различава предимно в методологическо отношение от позицията на М. Харис. Той критикува М. Харис в липсата както на емпирично, така и на теоретично основание за въвеждането на принципа ползи/разходи, с помощта на който М. Харис се опитва да обясни хранителните навици; в непрактичността на изследователската програма, използвана в зависимост от приложението на този принцип и др.

Параметърът, определящ хода на тази дискусия, се отнася до механизмите и начина на обяснение — дали обяснението се гради върху обективно предписани закономерности или не почива върху твърд сценарий и се извлича от обобщенията на конкретните case studies: „... В същото време аз откривам фундаментални пропуски в неговите схващания относно обяснението — пише А. Вайда в коментара си за книгата на М. Харис. — Тези пропуски се отнасят по-специално до неговите претенции за причинния приоритет на обективно предписаното състояние на равновесие между разходите и ползите/приходите и неговото недостатъчно внимание към механизмите, чрез които разходите и приходите на практика могат да повлияят върху тяхното възприемане, разпространение или устойчивост.“

Друг параметър, който играе роля в дискусията, е този, изразяващ взаимодействието между емпиричен анализ и теоретично обяснение или степента

на отклонение на теоретичните принципи от конкретния емпиричен анализ. И отново коментарът на А. Вайда — въпреки ясно изразената монистична теоретична нагласа, в част от емпиричните анализи на М. Харис Вайда открива една разнородна комбинация от монистични теоретични убеждения и плуралистична практика при анализ на конкретен емпиричен материал. Или функционирането на параметъра, изразяващ обусловеността на типа обяснение, степента на правдоподобност на обяснението и избора на обектите на обяснение. Типът обяснение се обуславя от методологическата позиция. Дали обяснението ще бъде изградено по принципа на обратната връзка или върху еднопосочната причинно-следствена зависимост — в първия случай механизмите на обратна връзка ще оправдаят включването на ползите/приходите в това, което се обяснява. В противен случай „ползите“ биха се превърнали в субпродукт без обяснителна стойност както за действията, които са ги породили, така и за идеите и намеренията, стоящи зад тези действия. Правдоподобността на теоретичното обяснение се изразява в това, дали следствието може да се превърне в причина или не — т.е. „ползите“ могат ли да се превърнат в причина. Според А. Вайда в принципа на М. Харис „ползите“ могат да се превърнат в причина чрез различни механизми: преднамереното/съзнателно действие и естествената селекция или механизмът на усилването — например чувствата на задоволство, които изпитват бедните фермери от млечните продукти или от изораването на полетата с техните волове, усилват любовта им към кравите и говедата и отвращението от мисълта да ги убиват и изяждат. Но докато това чувство не е несъзнателно, то не може да бъде взето предвид. Или механизмът на естествената селекция — някои фермери, които избягват да ядат говеждо месо по религиозни причини, успяват да устоят на изкушението да заколят и изядат своите говеда по време на периодите на стрес, породени от продължителни суши, за разлика от други фермери, и впоследствие тези фермери ще имат много по-голяма полза от това, че имат говеда за оране отново при настъпването на дъжовните периоди и ще бъдат много по-способни от другите да издържат себе си и своите семейства, като в случая са им помогнали не само техните стопанства, но и религиозните им вярвания и поведение. Или определянето на избора на обектите на обяснение — този аспект на параметъра за обяснението ще се разгледа на основата на статията на А. Вайда — „Действията и последиците като обекти на обяснение в хуманната екология“⁶ — и по-точно твърдението му, че не само действията на хората, но и техните последици за обкръжаващата ги среда са от значение като обекти на обяснението. А. Вайда се противопоставя на друга традиция в хуманната екология, представена от учени с по-ясно изразени антропологически интереси, които обръщат внимание предимно върху поведението като резултат от факторите на обкръжаващата среда и пренебрегват поведението като причина за настъпване на определени последици в обкръжаващата среда.

Но илюстрациите на функционирането на тези параметри остават непълни, защото не е потърсено тяхното приложение в отделните направления на екологическата антропология, а са разгледани само в рамките на методологи-

чески индивидуализъм на А. Вайда, противопоставящ се на културния материализъм на М. Харис. Но както вече подчертах, приложението на тези параметри ще остане на ниво илюстративен материал и ще представлява една въвеждаща страна към по-пълното и подробно разглеждане на конкретното функциониране на: параметъра, определящ избора на изследователски единици; параметъра, определящ избора на променливи; параметъра на създаване на модели на изследователския процес и параметъра, изразяващ степента на редукационизъм.

Параметър, определящ избора на изследователски единици (обусловеност на избора изследователски единици от типа изследователски подход — еволюционен, системнофункционаращ, процесуален). Неоеволюционистите основават своите анализи предимно на две изследователски единици — специфична и обща еволюция. Общата еволюция наподобява силно дълго пренебрегвания възглед в биологията, че еволюцията е прогресивна и води към създаването на нови и по-добри форми в следващите етапи. Така се въвеждат и установяват малък брой от еволюционни етапи. Специфичната мултилинеарна еволюция е тясно свързана с работите на Дж. Стюърд. Археолози и социални антрополози си сътрудничат в изследването на видовете земеделие и появата на държавата в направлението на неоеволюционизма, адаптирайки техники от общата теория на системите, така например дебатите по отношение на това, дали съществуването на социална стратификация предхожда или следва произхода на държавата. Използва се аналитичната сила на някои причинни теории за формиране на държавата, универсалността на моделите при образуването на морските държави и ползата от разграничението между морска или първична и вторична държава. При неофункционализма основната концептуална единица е популация, разгледана в опозициите: популация — социален ред и популация — индивиди. Важна роля играе понятието адаптация — функционалната приспособеност на популациите към обкръжаващата среда. При процесуалната екологическа антропология основните единици са правене/взимане на решение и актьори/актьор. И при трите направления в екологическата антропология типът изследователски подход определя избора на изследователски единици. Ако подходът е еволюционен както при неоеволюционизма, тогава и изборът на изследователските единици ще се ограничи в рамките на диахронните измерения, независимо дали те ще бъдат модифицирани (както на практика се получава при повечето case studies) или ще се търсят изчистените им форми, въпреки че според мен в случая е налице една обща матрица на изследователските единици, защото независимо дали става въпрос за обща или специфична еволюция, и в двата случая се търси взаимоотношението между обкръжаваща среда и носители на определена култура. Следователно тук, а както ще видим и в останалите две направления на екологическата антропология, се наблюдава не само обусловеност на избора на изследователските единици от типа изследователски подход, но и от дисциплинарния характер на съответната изследователска програма. А оттук може да се направи и изводът за наличието на вътрешна методологическа картина в екологическата антропология. При неофункцио-

нализма се търсят функциите на популацията, които я запазват като такава в самата нея и функциите, благодарение на които тя се адаптира към обкръжаващата я среда и които я запазват като такава спрямо други популации. При процесуалната екологическа антропология в основата стои процесът, процесуалните взаимоотношения, наличието на някакво причинно-следствено протичане, действието, проследено изцяло — от неговото зараждане през мотивирането му до взимането на решение и разиграването на това решение в конкретна ситуация от определен брой актьори. Интересен в случая е статутът на актьора — едновременно разгледан и като основен източник на мотиви — оттук на действие — и като извършител на това действие, като негов изпълнител, но в никакъв случай само като действащо лице. Като че ли се разчита повече на прецизен анализ на параметрите, обуславящи поведението и промяната на поведението вътре в популацията, както и на по-прецизен анализ на процесите, пораждащи икономически, политически и социални решения. Описват се действителни психологически процеси на правене/взимане на решение чрез локализиране на когнитивни алтернативи и на процедури за избор между тях, както и на икономически модели на „правене“ на избор, т.е. актьорите, действащи в зависимост от определен брой ограничения, разполагат с оскъдните си ресурси спрямо йерархични серии от цели.

Параметър на избор на определен брой променливи и на отношението между тях (дали културните и екологическите променливи са зависими, релативни или независими). Терминът „променлива“ в екологическата антропология се използва, за да означа всеки елемент в едно емпирично изследване. Това, разбира се, е общо дефиниране, което следва да се специфицира в зависимост от конкретните направления в екологическата антропология. Като осъзнато включен термин в понятийния апарат и като назована единица на емпиричния анализ, той започва да се употребява първоначално и продължава предимно да се използва от неофункционалната екологическа антропология. Може би защото едва неофункционалната екологическа антропология започва да търси функциите между културните и екологическите изследователски единици, които на емпирично ниво не могат да се изразят по друг начин освен чрез отношение между променливи. Обикновено променливите се класифицират като зависими, независими и релативни или междинни променливи. Решаваща е ролята на независимите променливи, защото различията и промените в тях са свързани с различията или промените в зависимите променливи при всяка изявена закономерност. Наблюденията на независимите променливи предлагат основа за предсказване, за разлика от зависимите променливи, чието поведение се предопределя от независимите. Релативните или междинни променливи се срещат по-рядко в изследванията по екологическа антропология, но по принцип те се избягват от социолозите и антрополозите, защото означават теоретични конструкти или понятия, въведени за интерпретация на функционалните зависимости между променливите или по-точно поради незадоволството на учените спрямо обяснителната сила на чисто функционалните описания на различните отношения.

При културекологическия метод на Дж. Стюърд се наблюдава една особена селекция на променливи, подбор на елементи от културната и обкръжаващата природна среда за анализ. Причина за този подбор е схващането на Дж. Стюърд за невъзможността да се изследват „цели култури“ и изискването на неговия метод да се обръща внимание предимно на онези особености, за които емпиричният анализ показва, че са най-тясно въвлечени в оползотворяването на обкръжаващата среда по културен начин. Тези особености или тези подбрани променливи Дж. Стюърд обозначава като „културно ядро“⁷. По същия начин вместо да разглежда „цели обкръжаващи среди“, той фокусира вниманието си върху онези особености на обкръжаващата среда, които са значими за конкретните адаптации. Примерите на Дж. Стюърд са „разположението на водни дупки в пустинята, които са жизнено важни за номадските племена и народи, както и видовете и сезоните за прилив на риба, които предопределят навигацията на речните и морските народи“. Но както отбелязва Клифърд Гиъртс⁸ — това разграничение и спецификация на променливи позволява изместването на заден план на такива въпроси като влиянието на обкръжаващата среда върху културата, т.е. общият и основен теоретичен въпрос на екологическата антропология се измества от други по-конкретни въпроси като — как си взаимодействуват специфичните културни и средови променливи, по какъв начин се регулира тяхното функциониране, доколко стабилна е системата, която те изграждат и т.н. Според Гиъртс такива въпроси са насочени не толкова към обясняване на произхода на конкретните културни черти и културни модели, колкото към обяснение на начина, по който те функционират независимо от техния произход. Но за да свърже разграничението на променливи с търсенето на причините за техния произход, Дж. Стюърд използва крос-културните сравнения. И оттук неговото заключение, че появата на едни и същи взаимоотношения между културни и средови променливи при култури, които не са в контакт една с друга, е доказателство за „степената на неизбежност“ на определени културни черти (например „основните особености на патриархалните банди“) и на определени екологически адаптации, схващани като причинно-обуславящи. Но това твърдение може да бъде атакувано по няколко начина. Така например може да се зададе въпрос относно самото съществуване на значими съответствия между културните черти и екологическите адаптации според Дж. Стюърд. Защото той не създава адекватни крос-културални образци за проверяване на значимостта на съотношенията, а следва процедурата на избор на определени случаи, при които връзката между конкретните културни черти и екологически адаптации е ясно изразена. Но процедурата не посочва броя на случаите, при които могат да се изследват само екологически адаптации, но не и културни черти, или културни черти, но не и адаптации. Освен това основанието за заключението, че екологическите адаптации са „причинно-обуславящи“ и екологическите променливи са независими, а културните променливи — зависими — подлежи на съмнение. С други думи, съществуват случаи, при които се наблюдава точно обратното — зависими са екологическите, а не културните променливи — определени „социални“ фактори (например организацията на труда) са

определящи за определени екологически адаптации. Оуен Латимор⁹, пишейки за „селскостопански основи и социални форми“ в историята на Китай, твърди, че „напоителната и отводнителната системи са могли да произлязат върху примитивната основа на семейния труд, но те не са могли да променят селскостопанския характер на широки райони, ако социалните форми не са прераснали в колективен труд“. В такива случаи вероятно съществуват механизми на обратна връзка между социалните фактори и екологическите адаптации и би било необходимо да се търсят взаимнообратими зависимости между причините и следствията, а не елементарна еднолинейна причина-следствие последователност.

Как функционира параметърът на избор на определен брой променливи и на отношението между тях при неоеволюционизма в екологическата антропология? Развитието на този параметър в неоеволюционизма се определя от характерната за това направление концепция за обща и специфична еволюция, която както примирява многобройните спорове относно семантиката на понятието „еволюция“, така и създава една гъвкава корелация между културно-еволюционно-историческите обобщения и идеализации, и културно-екологическо-адаптивно-конкретните и полеви изследвания. Оттук и променливите, с които се работи, са генеративни и селективни. Генеративните променливи изграждат материала за селекция, а селективните функционират в рамките на тази селекция. Но отношението между тях е основано предимно на принципа на позитивната обратна връзка. Променливи, изграждащи изследователски единици като енергийна употреба, производство на храни и популационен размер, си взаимодействуват помежду си предимно с механизмите на позитивната обратна връзка за разлика от осмислянето на този параметър при неофункционалната екологическа антропология, където същите параметри си взаимодействуват на принципа на негативната обратна връзка. При неоеволюционизма отношението между променливите не се съсредоточава главно върху критерия зависимост/независимост, а върху критерия — генеративност/селективност. Но безспорно най-масова употреба в емпиричните анализи на екологическата антропология на този параметър и неговата най-пълна изява се наблюдава при неофункционалната екологическа антропология. Същността на неофункционализма е обяснението на специфични аспекти на социалната организация и култура чрез функциите, които те изпълняват при адаптирането на локалните популации към техните обкръжаващи среди. Оттук и тематичното и проблемно разглеждане на променливите като средови, обусловени от обкръжаващата среда, и културни, мотивиращи и изразяващи поведението на конкретната локална популация. Но за разлика от осмислянето на този параметър при културната екология на Дж. Стюърд, тук не се работи само с определени променливи от първия и втория тип, а с променливи, определящи съвсем конкретен емпиричен анализ. Друга характерна черта на този параметър при неофункционализма е обусловеността му от параметъра за избор на изследователски единици в неофункционалната екологическа антропология. Изследователски единици като „носеща способност“, калорийни ресурси и адаптация предполагат както по-висока степен

на квантификация в изследването, така и дават възможност за пряко наблюдение на функциите и променливите, които ги изграждат. Тук можем да говорим за т.нар. квантитативни променливи, които са два вида — континуални (например разстоянието или възрастта), т.е. между всеки две числа, колкото и близо да се намират едно до друго, е възможно да има друго число и дискретни променливи (каквито са паричните доходи и популацията, където броят се увеличава скокообразно, не може да съществува друго число между един цент и два цента, или между един човек и двама човеци).

Така например функционирането на системите на подвижното земеделие може да се определи много лесно чрез следните квантитативни променливи: налична земя; необходимо количество земя на глава от населението; брой на годините, когато земята се оставя за угар; брой на годините, когато земята се обработва; популация¹⁰. С други думи, в един емпиричен анализ, изследващ „носещата способност“ на дадена популация в конкретна обкръжаваща среда, целта ще бъде измерването и изследването на отношението между тези променливи и на самите променливи така, че да се определи онази пределна точка, отвъд която популацията не може да продължава да расте, без този процес да предизвика известни нарушения върху основния ресурс на системите на променливото земеделие — земята. Същността на „носещата способност“ е да се разкрие как напрежението от страна на ресурсите се усеща и се посреща от съответни приспособления, направени от популацията, за да намали това напрежение. Тези приспособления могат да се появят или в хомеостатична, или в динамична форма. И оттук ново отношение между ключовите променливи. Докато при хомеостатичната форма ключовите променливи функционират в строго определени граници (размер, плътност, енергийни доходи и разходи), то при динамичната форма границите не са строго фиксирани. Параметърът на избор на определен брой променливи и на отношението между тях може да се наблюдава и в дискусиата между М. Харис и А. Вайда. М. Харис изразява становището си, че основното различие между него и А. Вайда е това, каква роля играят чувствата в селекцията „за“ или „против“ иновациите. Според перспективата на културния материализъм любовта към кравата във всичките си прояви, дори представена в съответен контекст, не може да се счита за независима променлива в процеса на селекция. Според М. Харис А. Вайда не успява да обясни причините, според които менталните или емик-компонентите на социокултурните системи не могат да се третират като приоритетни причини за табуто, забраняващо клането на крави, и оттук причинната зависимост между последиците-ползи и любовта към кравата. Ако произволни чувства, желания и намерения се възприемат като принципни ограничители на културната селекция, биха възникнали два неразрешими проблема: защо в конкретна култура възниква едно намерение вместо друго, т.е. да се обичат кравите вместо свинете например. И защо подобни намерения възникват или не възникват в други култури...

Употребата на този параметър при процесуалната екологическа антропология се обуславя от параметъра, определящ характера на използвания понятиен апарат. Същата зависимост се наблюдава и при функционирането на

този параметър в културната екология на Дж. Стюърд, както и при неоеволюционизма и неофункционализма. Параметърът, определящ характера на понятийния апарат (и при трите дотук разгледани направления), от своя страна се определя от типа изследователски процес. При културната екология на Дж. Стюърд типът изследователски процес се обуславя от техносредовия детерминизъм, следователно параметърът, определящ характера на понятийния апарат, ще бъде изграден на основата на понятия от техносредовия детерминизъм, а следователно и параметърът, определящ избора на променливи, ще зависи от него. При неоеволюционизма параметърът, определящ характера на понятийния апарат, ще зависи от изследователския процес, основан на принципа на еволюционизма, следователно и параметърът, определящ избора на променливи, ще функционира в рамките на една еволюционистка парадигма. При неофункционализма параметърът, определящ избора на понятийен апарат, ще бъде в зависимост от един функционалистски изследователски процес, следователно понятийният апарат ще се изгражда на основите на понятието „функция“ и неговите производни, и оттук параметърът за избор на променливи ще бъде в тясна връзка с този, определящ избора на конкретен функционалистски понятийен апарат. Това означава, че и при процесуалната екологическа антропология, както и при останалите три направления в екологическата антропология параметърът за избор на променливи ще зависи от параметъра, определящ понятийния апарат, който се обуславя от изследователския процес. Следователно изследователският процес на процесуалната екологическа антропология ще определи избора на понятийен апарат, основан на понятието „процес“ и неговите производни, който параметър от своя страна ще определи избирането на такъв брой променливи, които най-добре могат да детерминират едно емпирично изследване, издържано в границите на процесуалната екологическа антропология. Друга особеност на този параметър в процесуалната екологическа антропология е, че характерът на променливите се определя от нейните концептуални компоненти — демография; проблеми, свързани с обкръжаващата среда; адаптивни стратегии; марксизъм, от една страна, и, от друга страна — от зависимостта — социална организация-култура-процес. И защото изборът на фактори на обкръжаващата среда и изборът на социални и културни фактори не е толкова прост поради това, че природата на техните отношения надминава така известното противопоставяне между детерминизъм и посибилизъм, затова и изборът на променливи в процесуалната екологическа антропология не е еднолинеен, т.е. променливите, свързани с факторите на обкръжаващата среда, взаимодействуват непосредствено и в най-тясна връзка с променливите, свързани със социалните и културни фактори.

Параметър на създаване на модели на изследователския процес (доколко картината на изследователския процес като вътрешна методология е от значение). Докато при културната екология на Дж. Стюърд, както и при неоеволюционизма и неофункционализма в екологическата антропология моделите на изследователския процес се изграждат предимно на статиката и динамиката на системното ниво и се търсят закономерности и теоретични перспек-

тивни предимно в границите на екосистемите, то при процесуалната екологическа антропология моделите на изследователския процес се създават под прякото влияние и следователно носят всички особености на моделите-актьори, въведени и развити в културната антропология от социалната антропология. Моделите-актьори всъщност са част от ориентирането на антропологията от социалната структура към социалния процес, от разглеждането на популациите като еднакви цялости към изследване на многообразието и промените в тях, преходът от нормативни към поведенчески аспекти на социалните отношения.

Моделите-актьори притежават няколко предимства в сравнение с моделите-системи: при тях се обръща внимание на по-голяма част от социалната организация, те позволяват по-прецизен анализ на параметрите на поведението, както и на изменението на поведението в популациите, при тях се извършва по-добро изследване на отношението конфликт-конкуренция, също така те предлагат потенциални възможности за изследване на промяната чрез анализ на процесите, които пораждаат икономически, политически и социални отношения. Специално за процесуалната екологическа антропология важно място заемат моделите правене/взимане на решение, които условно могат да се разделят на два типа: когнитивни и микроикономически модели. Когнитивните модели са характерни за когнитивната антропология и представляват опит да се опишат действителни психологически процеси на взимане на решение в условията на поле от алтернативи, както и откриване на процедурите за избор между тях. При тези модели се анализират контексти, в които индивидите трябва да изберат поведенческа стратегия, често в зависимост от социалния си статус. Установяването на местоживеене след женитбата и осигуряването са най-често срещаните теми. Тези модели крият полезни връзки между изследванията на местните системи за класификация и действителното поведение на индивида. Такива етносемантични модели са били установени за решенията, свързани със земеделието на бразилските изполичари, както и за пазарните решения на западноафриканските продавачи на риба¹¹. Тези модели често се прилагат при ситуации, в които алтернативите са краен брой и могат да бъдат разграничени по-скоро чрез дискретни, отколкото чрез континуални променливи. Краен брой са и параметрите, влияещи върху изборите, както и изходните положения, резултатите от тези избори. При икономическите модели актьорите, действайки принудително, разпределят оскъдните ресурси така, че да постигнат йерархично подредени серии от цели. Тук по-голямо внимание се обръща върху резултата от решението и е по-малък акцентът върху правенето/взимането на решение. Тези модели се прилагат към ситуации с по-голяма несигурност и двусмислие, където алтернативите и резултатите от изборите не са така ясно определени. Алтернативите могат да се разграничават както чрез континуални, така и чрез дискретни променливи и могат да бъдат повлияни от голям брой параметри. Пример за използване на тези модели са усилията на Барт¹² за откриване на модели, пораждащи социална организация. Заимствайки от теория на игрите, той се опитва да обясни политическата организация сред Патаните като структу-

ра, която се е породила от голям брой индивидуални решения, направени от актьорите, действащи при различни ограничения и принуди. Така, докато при системите-модели се акцентира върху значението на факторите от обкръжаващата среда при оформянето на колективни модели на поведение, то при моделите-актьори или при процесуалните модели се обръща внимание предимно на индивидите и на тяхното взимане на решение. Моделите-актьори третират променливите от обкръжаващата среда като част от относително статичен комплекс от външни ограничители, спрямо който индивидите отговарят и се адаптират.

Параметър, изразяващ степента на редукционизъм. Ще използвам понятието за редукционизъм в неговия общоприет смисъл: методологическа ориентация към конструиране на изследователски предмети за сложни обекти по аналогия на конструираните изследователски предмети за сравнително по-прости обекти. Разбира се, тук няма да разглеждам т.нар. общ редукционизъм, присъщ за всички направления в екологическата антропология, произлизащ и закодиран в самото название „екологическа антропология“, което предполага и съществуването на детерминизъм и посибилизъм. По-скоро ще разгледам конкретни прояви на редукционизма в отделните направления на екологическата антропология. Условно ще приемем съществуването на три степени на редукционизъм — когато той е налице; когато може както да бъде, така и да не бъде налице, и антиредукционизъм. Естествено антиредукционизмът не се среща в екологическата антропология, но ще го използвам за ориентир при разглеждането на останалите две степени. При културната екология на Дж. Стюърд се среща техносредовният редукционизъм или свеждането на обяснението на културни феномени до обяснение на факторите на обкръжаващата среда. При това направление на екологическата антропология редукционизмът се проявява в своята първа степен. Нека си припомним трите процедури на Дж. Стюърд, които той използва при емпиричните си анализи: 1) изследване на отношението между обкръжаващата среда и експлоатиращата или експлоативна технология; 2) изследване на поведенческите модели, които се наблюдават при експлоатирането на определена област, чрез средствата на определена технология; 3) степента, в която моделите на поведение, проявени при експлоатирането на обкръжаващата среда, влияят върху други аспекти на културата. Ясно се забелязват основните фактори на анализ — технологични фактори и фактори на обкръжаващата среда. И оттук партикуларизмът, неизбежен за подхода на Дж. Стюърд — невъзможността да се разглеждат цели култури, а само онези техни особености, за които емпиричният анализ показва, че са въввлечени максимално в оползотворяването на обкръжаващата среда чрез начини и средства на културата и вместо да се разглеждат общи обкръжаващи среди, да се фокусира вниманието само върху онези техни особености, които са значими за конкретните адаптации. При неоеволюционизма и неофункционализма редукционизмът може както да бъде налице, така и да не бъде. Например твърдението на някои неофункционалисти, че основните елементи на технологията, обкръжаващата среда и демографията определят социалната структура и култура, и екстремистката

културно ориентирана гледна точка, като тази на М. Сахлинс например, според която културата трябва да се разглежда в свои собствени измерения. Или ясно изразеният редукионизъм на емпирично ниво при разглеждането на калорийните проблеми — предпочитанията към определен вид месо и определяне значението на оскъдността на даден вид ресурси за обяснение на значими характеристики на културата в поречието на р. Амазонка. М. Сахлинс твърди, че предпочитанията на определен вид месо отразяват дълбоко вкоренени културни значения, а не хранителното качество или наличността на месото¹³. Докато за разлика от М. Сахлинс, М. Харис и Рос заемат точно обратната позиция, че предпочитанията на различни видове месо отразяват тяхната наличност и хранително качество¹⁴. При определяне значението на оскъдността на ресурсите за обяснение на важни особености на културата в поречието на р. Амазонка¹⁵ — доколко популационният натиск върху ресурсите и произтичащата конкурентност между местните популации може да обясни основни особености на социалния живот като размера на общността, постоянство при заселване и модели на политически съюз или война — гледната точка отново се разделя — за или против редукионизма в екологическата антропология? И тук възможността за проява на редукионизъм се крие в противопоставянето между еколози и структуралисти. Така например изискванията от протеин до нивото на физиологичните нужди с готовност се възприемат като „екологични“, но как да се възприемат изискванията, необходимостта от протеин извън физиологичните нужди, какво е мястото на културните нужди? Това са част от въпросите, които се задават в дискусиата, свързана със статията на А. Джонсън — „Редукионизъм в културната екология: случаят Амазонка“¹⁶. Разбира се, в тази дискусия се търсят и други пътища, които биха могли да изведат културната екология от ограниченията на редукионизма чрез комбиниране на структурни и екологични подходи при емпиричните анализи. Въобще търсенето на методологически синтез е като че ли една от предпоставките за намаляване на степента на редукионизъм в екологическата антропология, което в по-голяма степен се постига при процесуалната екологическа антропология. Естествено тук също не можем да говорим за антиредукионизъм. Защото дори и тук поради важното място, което заемат в изследователския процес моделите-актьори, има опасност от увеличаване степента на редукионизма в рамките на неговия социално обусловен вариант. Подобно е положението и при по-голямата част от анализите на неофункционалистите, при които редукионизмът се проявява в рамките на еколого-адаптивните си измерения. Но при екологическата антропология може да се наблюдава и т.нар. проециране на чужда теоретична позиция, което не означава непременно поява на редукионизъм. Така например един социобиолог, който пише за екологическата антропология, неминуемо ще отбележи, че човешкото поведение, както и поведението на другите животински видове, се формира под влиянието на естествената селекция върху генетичните изменения. Акцентът се поставя предимно върху генетичната основа на човешкото поведение, а не върху културната. Конструирани са и по-общии и формални модели на дуални наследствени системи, при които отношението

на генетичната към културната приспособимост се специфицира, а не се абсолютизира единият или другият вид. Културата и гените се разглеждат като наследствени системи с взаимно свързани, но точно определени и разграничени свойства. Параметърът, изразяващ степента на редуccionизъм, е възможно да се прояви обаче в най-голяма степен при методологическия индивидуализъм на А. Вайда, който е всъщност част от процесуалната екологическа антропология. В редица свои статии А. Вайда доказва успешно способността на методологическия индивидуализъм да разреши част от неразрешените въпроси в екологическата антропология независимо от ясно изразената степен на редуccionизъм в тях. Методологическият индивидуализъм изразява становището, че социалните явления трябва да бъдат обяснявани в рамките на психологическите измерения и ситуации на участниците в тези явления. Обикновено за методологическия индивидуализъм се изказват две твърдения. 1. Всяка социална теория, отнасяща се до социални общности, събития и т.н., може да се редуцира до теория или теории, отнасящи се само до индивидите. 2. Такава редукция е може би невъзможна в определен конкретен случай, но тя е възможна по принцип. В зависимост от разглеждането на тези два въпроса може да се допусне или да не се допусне наличието на редуccionизъм в методологическия индивидуализъм. Недопускането на редуccionизма е свързано със следните тези: 1) социалните общности и събития имат множество реализации; 2) конкретният акт на индивида има множество социални описания; 3) индивидуалните поведения, описващи социални роли, имат имплицитно социално съдържание. И оттук — методологическият индивидуализъм е по-скоро тезис за обяснение, отколкото тезис за редуциране на теории. Оказва се трудно да се оцени методологическият индивидуализъм по параметъра, изразяващ степента на редуccionизъм.

Характерът на разгледаните проблеми изисква сериозно и задълбочено отношение и голямо количество доказателствен материал, което за съжаление не може да се направи тук поради ограничеността на обема на работата. Главната цел е постигането на единна методологическа позиция в екологическата антропология. В своя чист вид тя може да се постигне, но все пак могат да се търсят единни методологически измерения, които да определят основните насоки в изследователския процес на екологическата антропология. До този момент проблемът е бил почти неразрешим, защото повечето от изследователите, работещи в областта на екологическата антропология, са последователи на методологическия плурализъм, а тези, които са успели да създадат някаква монистична теоретична школа и да се ръководят от нейните методологически монистични принципи, в повечето случаи са стигнали до крайност и до методологически редуccionизъм. А същността на проблема се крие в липсата на основен критерий, на базата на който могат да се изведат оперативни методологически принципи.

Тук се опитам да постигна такъв критерий, анализирайки характерната проява на научната рационалност в един клон на културантропологията. Основно понятие бе параметърът на научна дейност, разбран като рационален стандарт за осъществяване на изследователския процес. Сравнителният ана-

лиз на въведените параметри между трите основни направления на екологическата антропология е първата стъпка към изграждането на цялостен логико-епистемологичен профил на тази фундаментална културологична дисциплина. Осъществяването на тази стъпка бе и целта на тази работа.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Гинев, Д. Историческа динамика на немарксистското културологическо познание. — Год. СУ. Истор. фак., 78, 1984, с. 134.

² Vayda, A.P. Explaining What People Eat: A Review Article. — Human Ecology, 15, 1987, No 4.

³ Пак там.

⁴ Пак там, с. 493.

⁵ Harris, M. Good to Eat: Riddles of Food and Culture. 1985. Simon and Schuster, New York.

⁶ Vayda, A.P. Actions and Consequences as Objects of Explanation in Human Ecology; Environment, Technology and Society, No 51, Winter 1988.

⁷ Vayda, A.P., R.A. Rappaport. Ecology, Cultural and Noncultural: Introduction to Cultural Anthropology, 1968.

⁸ Пак там, с. 485.

⁹ Пак там.

¹⁰ Brush, S.B. The Concept of Carrying Capacity for Systems of Shifting Cultivation, AA, Vol. 77, 1975.

¹¹ Orlove, B. Ecological Anthropology. Annual Review of Anthropology, 1980, Vol. 9, 235-273.

¹² Пак там, с. 247.

¹³ Пак там, с. 250.

¹⁴ Пак там, с. 252.

¹⁵ Johnson, A. Reductionism in Cultural Ecology. — Current Anthropology, 23, 1982, No 4.

¹⁶ Пак там.